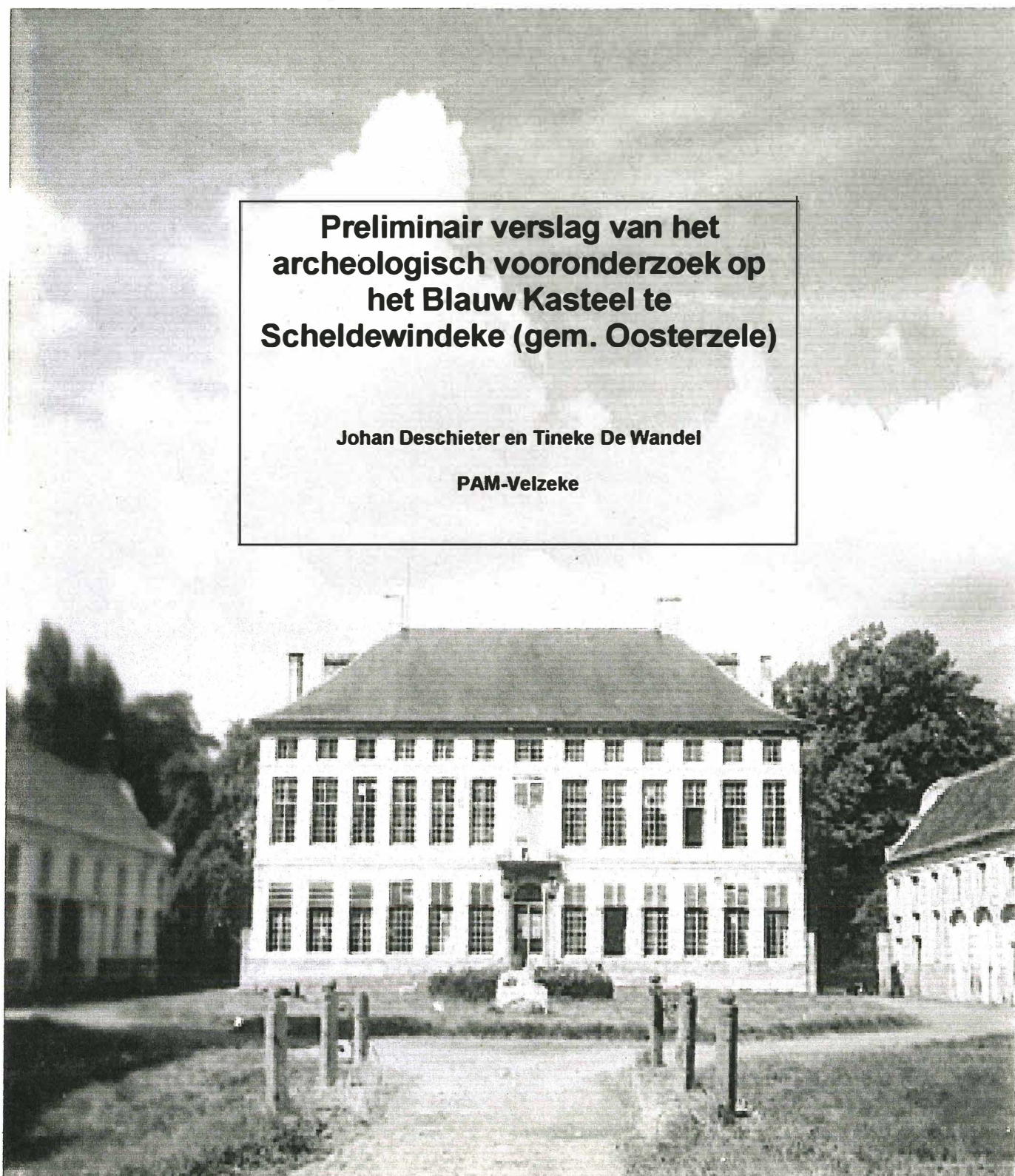

**Preliminair verslag van het
archeologisch vooronderzoek op
het Blauw Kasteel te
Scheldewindeke (gem. Oosterzele)**

Johan Deschieter en Tineke De Wandel

PAM-Velzeke

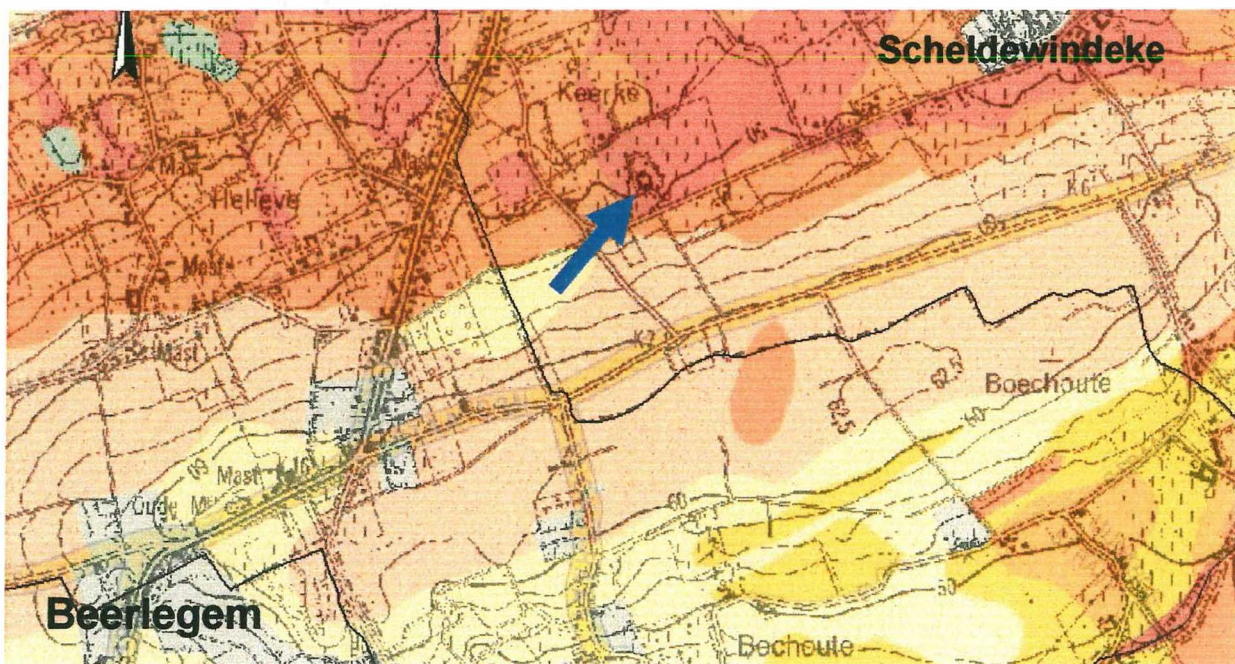

Inleiding

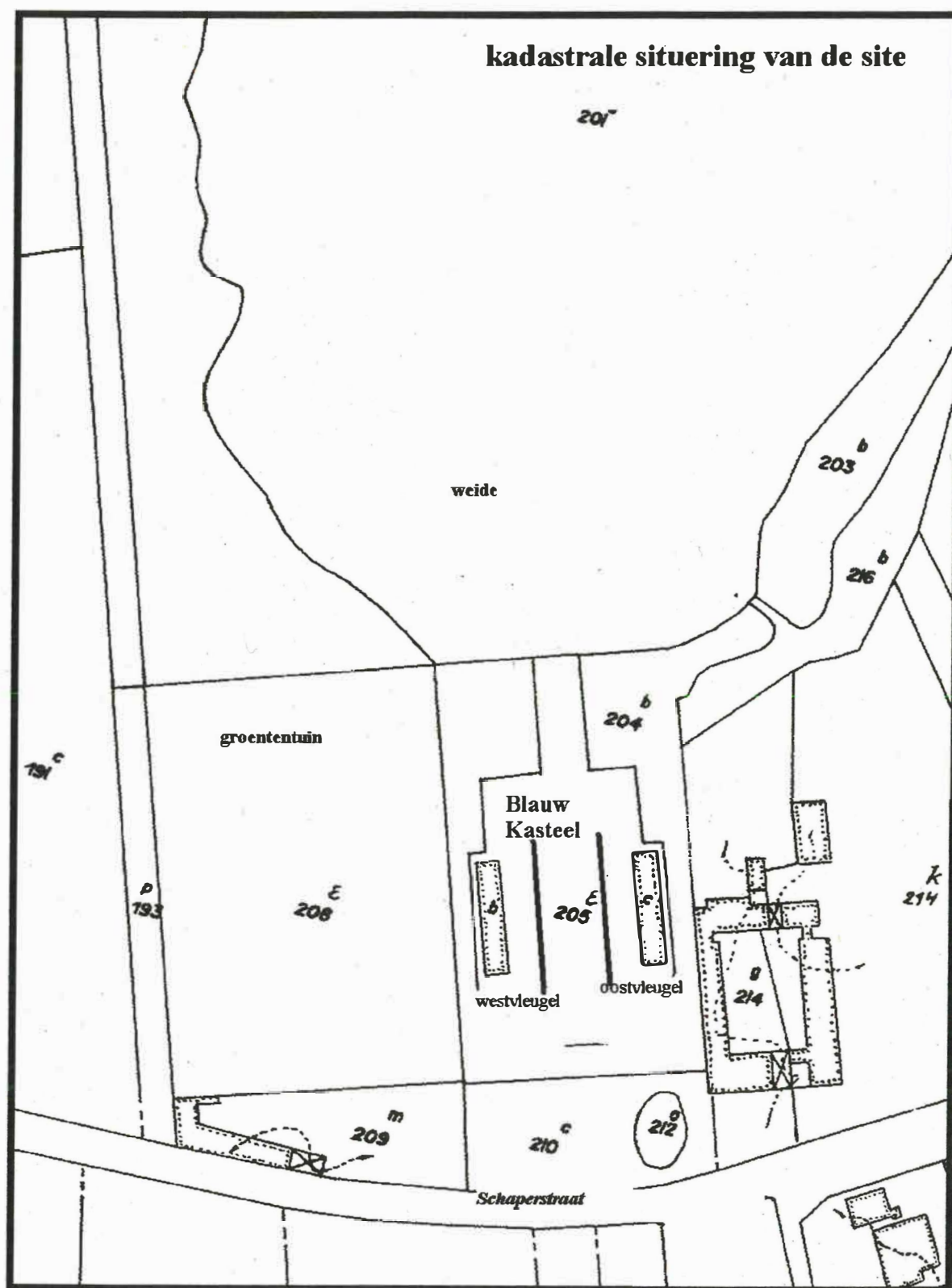
Naar aanleiding van een adviesaanvraag van de gemeente Oosterzele m.b.t de renovatie en bouwplannen op de site van het Blauw Kasteel in de Schaperstraat te Scheldewindeke verzocht het Agentschap Ruimtelijke Ordening - Onroerend Erfgoed Vlaanderen het PAM-Velzeke om voorafgaandelijke onderzoek uit te voeren op dit voormalige kasteeldomein. Het doel van de archeologische sonderingen is vooral de detectie van potentiële archeologische sporen en/of resten op de plaats van de voormalige binnenkoer van het neo-Classicistische kasteel. Binnen deze locatie plant de eigenaar immers de aanleg van een ondergrondse parkeergarage, waarbij de bodem over een oppervlakte van meer dan 1000m² tot op een diepte van 3m zal worden uitgegraven. Bovendien zullen in het kader van dit bouwproject de nog aanwezige funderingen en kelders van de in 1957 gesloopte laat-18de eeuwse centrale vleugel worden uitgebroken om plaats te ruimen voor een complete nieuwbouw.

Topografie en bodemgesteldheid

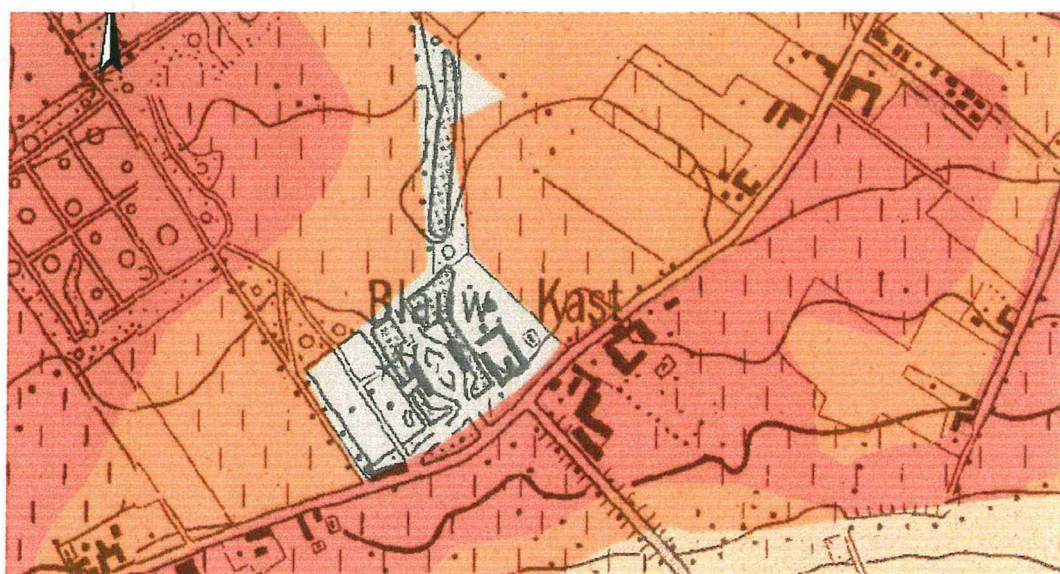
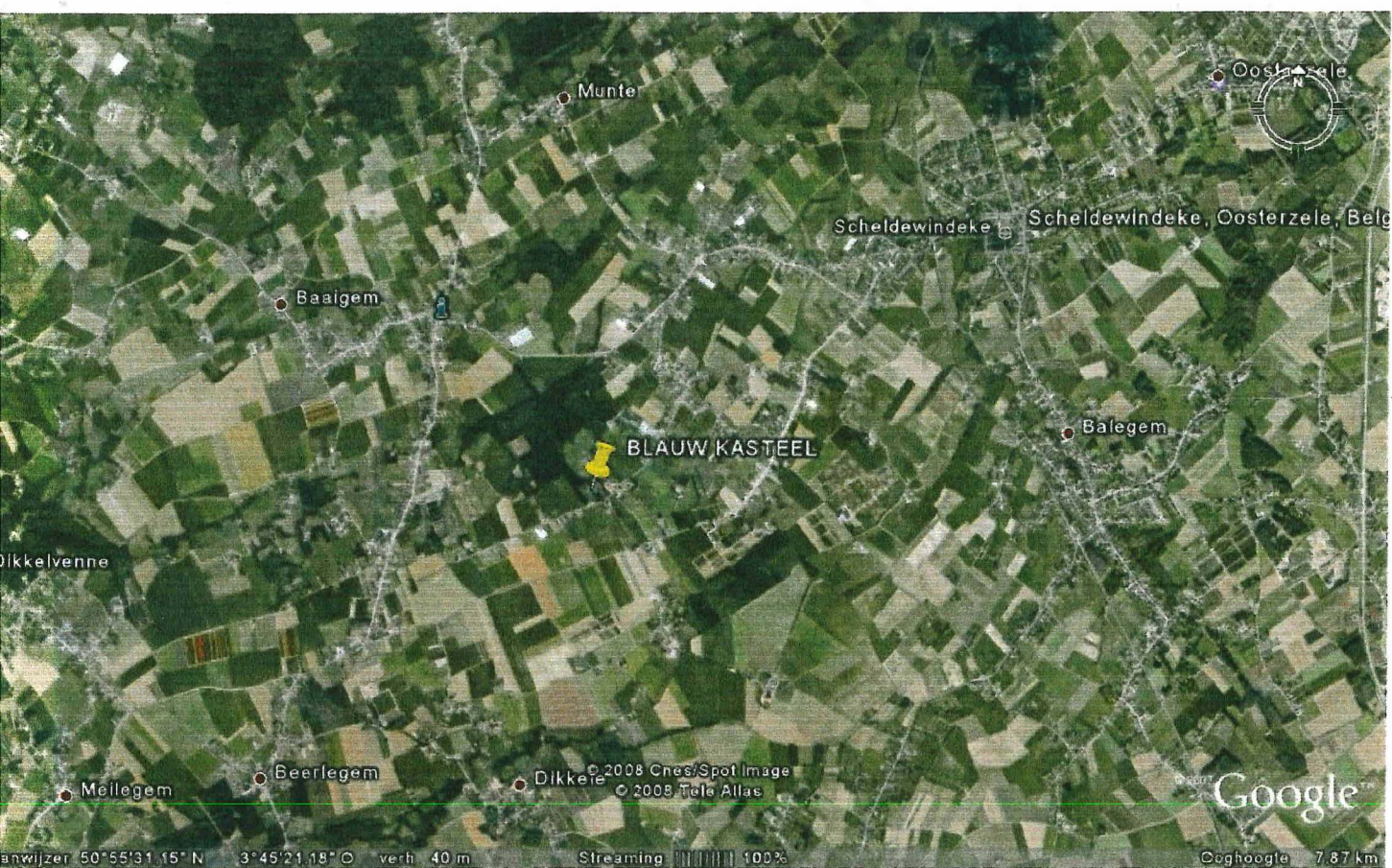

3 km ten zuidwesten van de dorpskern van Scheldewindeke (gemeente Oosterzele, provincie Oost-Vlaanderen) situeert zich de site van het Blauw Kasteel. Het huidige domein bestaat uit een voormalig kasteelcomplex en een bijhorend park, bos- en weidegebied en strekt zich uit over een oppervlakte van 29ha. De site ligt op een hoogte van ca. 50m T.A.W. ten noorden van een hoger gelegen, west-oost georiënteerde leemrug. De ondergrond bestaat er uit een mengeling van natte en vochtige leemgrond. De hydrografische constellatie wordt plaatselijk gekenmerkt door de aanwezigheid van een aantal waterbronnen.

kadastrale situering van de site

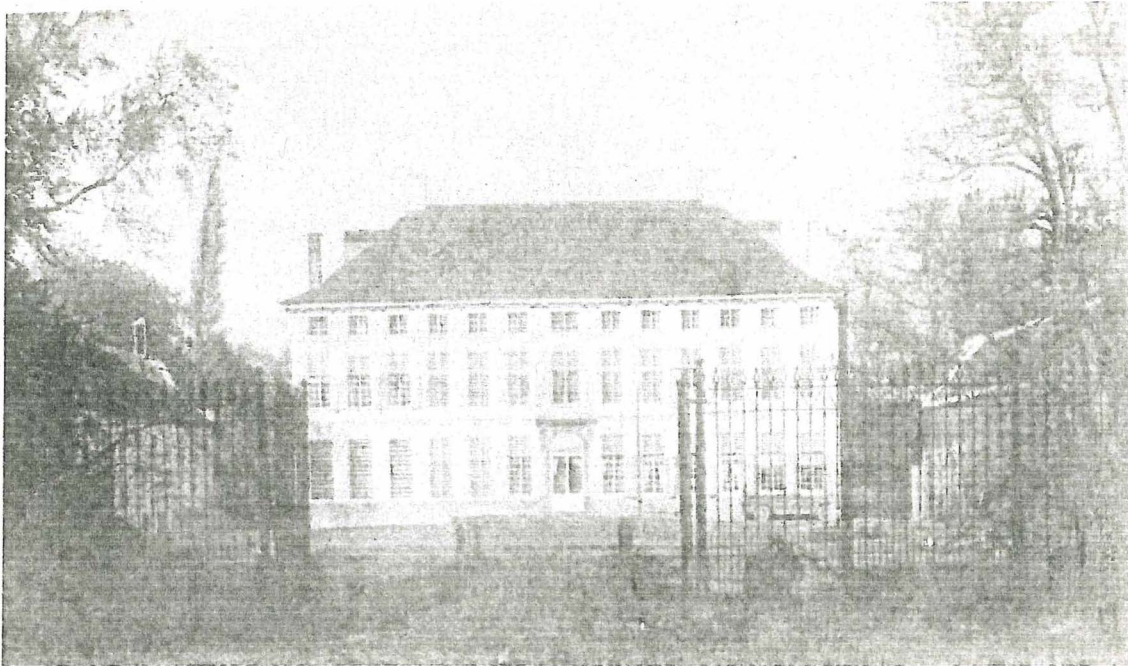

Detailopname van bodemkaart met ligging van het Blauw Kasteel

Historiek van de site : blauw of blou?...

De huidige, zichtbare resten en gebouwen van deze site maken onderdeel uit van een complex dat in de literatuur gekend staat als het "Blauw Kasteel" : het was samengesteld volgens een klassiek, symmetrisch U-vormig bouwschema van 3 rechthoekige vleugels, waarbij de centrale vleugel fungeerde als residentieel gedeelte. Het geheel is omgeven door een brede gracht, waarbij een smalle bakstenen brug toegang verleent tot het binnenplein. Dit neo-classicistische complex werd omstreeks 1780 of kort erna opgetrokken. Bouwheer was de toenmalige heer van het Land van Rode, de markies Rodriguez de Evora y Vega. Het kasteel zelf maakte deel uit van een meer dan 175 ha groot domein.

In 1846 ging het kasteel voor de som van 320.000 frank over in handen van de Belgische politicus Frans-Jozef Vergauwen¹. Zijn zoon, jonkheer Ernest Vergauwen, de latere burgemeester van Scheldewindeke, richtte in 1911 binnen zijn domein een bronwater- en limonadefabriek op, genaamd Windeke-bron, die tot 1976 werkzaam was. Van begin maart tot einde september 1918 fungeerden de gebouwen van het Blauw Kasteel als hoofdkwartier van Duitse luchtmachtofficiërs die deel uitmaakten van een eskadron Staaken IV-bommenwerpers van het fameuze "*England Geschwader*" die op het nabije vliegveld gestationeerd waren². De centrale kasteelvleugel raakte nadien in verval en werd uiteindelijk in 1957 gesloopt. De resterende west- en oostvleugel richtte men in als dienstgebouwen en stallen³.

¹ Vindevogel 2000, 23.

² <http://www.forumeerstewereldoorlog.nl/viewtopic.php?t=8069> ; "Het Duitse vliegveld van Scheldewindeke tijdens WOI", in : <http://www.bunkergordel.be/>

³ Bouwen door de eeuwen heen, deel 12, 531-532.

Alle geraadpleegde artikels en publicaties maken melding van een voorganger van het laat-18de eeuwse kasteel : die wordt omschreven als een 'laat-middeleeuwse site met walgracht'. Aanvankelijk tastten we in het duister betreffende de historische achtergrond van dit complex, maar dankzij de archiefstudie van L. De Smet⁴ zijn heel wat nieuwe elementen over de voorgeschiedenis van het Blauw Kasteel aan het licht gekomen.

De oudste vermelding van het kasteeldomein klimt op tot 1412 en de site wordt in de Gentse wezenboeken omschreven als het goed "*ten Casteelkine*". Het was in het bezit van de familie van Munte. Twee citaten uit respectievelijk 1431 en 1443 werpen een eigentijds licht op de morfologische uitbouw van het domein : er is sprake van o.m. het eigenlijke "*casteelkin (...) met een walle ende walgracht*", van een schuur, een brouwerij en een "*duufhuus*" of duiventoren. In die periode moet het domein afgesloten geweest zijn d.m.v. een "*poorte*". Volgens de Gentse schepenboeken was het goed in 1460 in handen van Lodewijk van Marke, en in 1525 hanteert men nogmaals de omschrijving "*kasteel goedt*", dat omstreeks die tijd eigendom was van Gillis Halsberch. In het landboek van Scheldewindeke uit 1657 beschrijft men het kasteel als "*met eene cleyne motte, tusschen beede de brugghen, met den bogaert, met een besloten veldeken en nogh eene party lands, genoempt het Careelveldt...*"⁵. Dankzij de studie van deze documenten beschikken we over enkele historische gegevens die laten vermoeden dat het oorspronkelijke Blauw Kasteel uit een hoger gelegen en omgracht, residentieel gedeelte bestond, wellicht aangevuld met een lager gesitueerd neerhof met dienstgebouwen (schuur, brouwerij,...). Het betreft de klassieke, tweeledige morfologie van tal van heerlijke en adellijke sites in het laatmiddeleeuwse Noord-West-Europa⁶. Deze basisopdeling weerspiegelt zich nog tot op de huidige dag, waarbij het omgrachte kasteelgedeelte zich afscheidt van de aanpalende, oostelijk gesitueerde hoeve d.m.v. een brede gracht. Andere elementen, met name de grachten, de duiventoren en de poort, beklemtonen op symbolische wijze de macht en status van de bezitters van het toenmalige (Blauw) kasteel.

Het adjectief "blauw" zou volgens bepaalde auteurs te relateren zijn aan de architecturale uitbouw van het (laatmiddeleeuwse) kasteel waarbij courant crynoïde kalksteen of arduin moet zijn aangewend⁷. Volgens een andere, recente zienswijze weerspiegelt zich in het adjectief 'blauw' een toponymische situatie : volgens landboek van 1657 was het kasteelgoed gelegen op "den Bloudrisch" ; het kasteel zou zijn epitheton dan ontleend hebben aan deze oude paatsnaam⁸. In de huidige stand van het onderzoek vormt de studie van de vrijgelegde, laatmiddeleeuwse constructieresten de enige bron van informatie over deze vroege bewoning.

⁴ Voorzitter van de heemkring Land van Rode

⁵ De Potter en Broeckaert 1864-1870, 17

⁶ Verhaeghe 1981.

⁷ op.cit., 17 ; Van Heegde 1976, 19.

⁸ We bedanken hierbij in het bijzonder Lucien De Smet, voorzitter van de Heemkring Land van Rode, voor het aanreiken van deze informatie.

Methodiek

Bij het proefsleuvenonderzoek werden 2 sleuven van één kraanbak breed en van ca. 42m lengte over het oppervlak van het voormalige binnenplein getrokken. De westelijke sleuf staat gecodeerd als sleuf I, de oostelijke als sleuf II. De machinale uitgravingen gebeurden door het Hoogleedse bouwbedrijf Damme Bouw. Er werd vooral naar de diepte toe gewerkt, tot op het niveau van de kleiige moederbodem om zo snel mogelijk inzicht te verkrijgen in de plaatselijke stratigrafie. Waar zich constructieresten bevonden, legden veldwerkers deze manueel vrij. Met het oog op tijdwinst ging men voor wat de 18de eeuwse kelders van het eigenlijke kasteel betreft over tot het machinale verwijderen van het aanwezige puin. In overleg met de eigenaar zullen in een latere fase de volledige funderingen van de verdwenen centrale vleugel worden vrijgelegd en digitaal worden ingemeten.

Stratigrafie

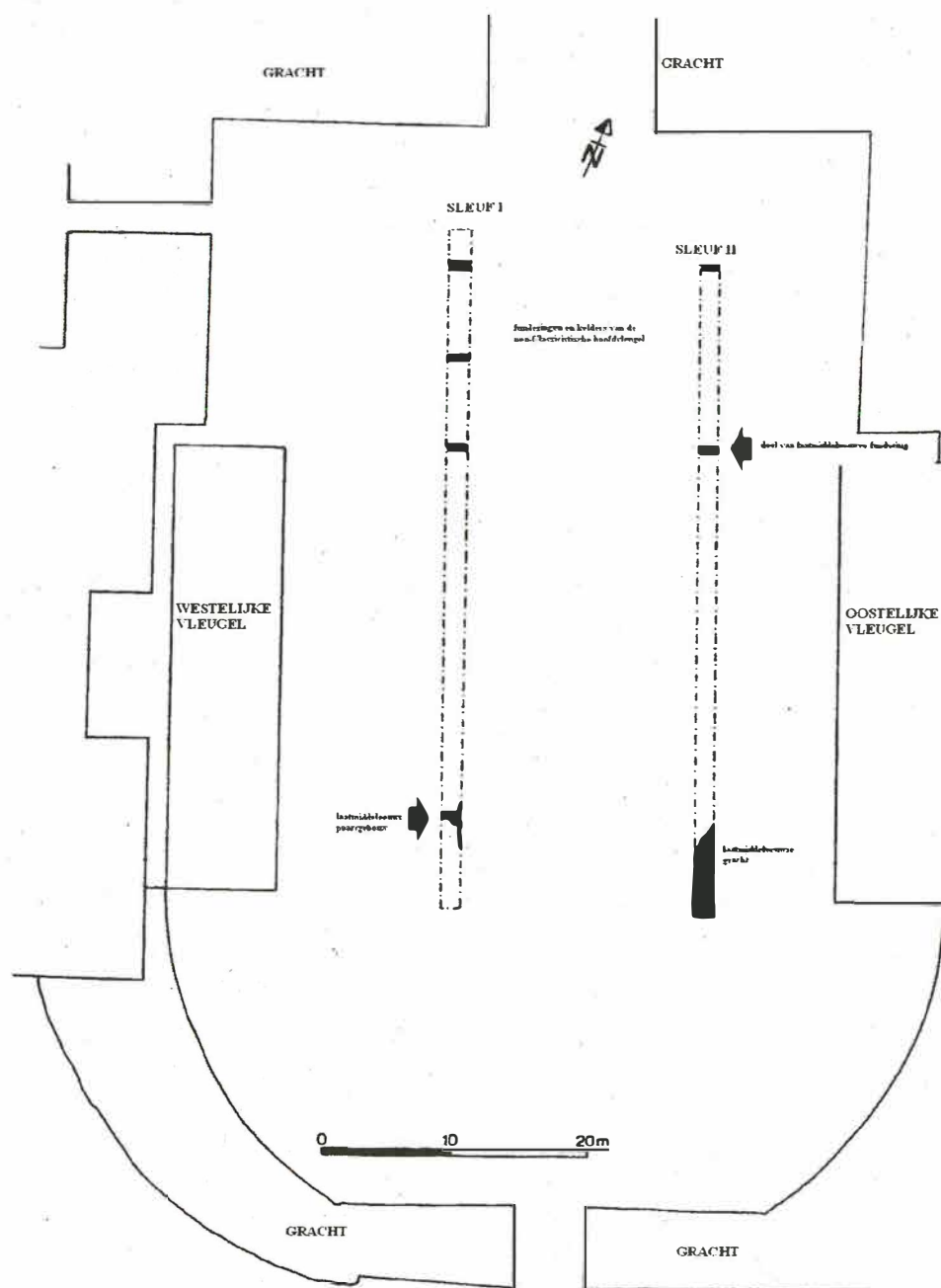
Bij de samenstelling van de ondergrond op het binnenplein is sprake van een beperkte gelaagdheid. In alle lengteprofielen van beide sleuven is eenzelfde bodemgenese onderscheidbaar. De moederbodem bestaat uit een geelachtig en kleiig substraat (kleiige leem). De 30 à 40cm dikke laag die bovenop de C-horizont volgt vertegenwoordigt een oude (laatmiddeleeuwse ?) ploeglaag : het bovenste

gedeelte omvat een homogeen licht bruingrijze, humusrijke leem die overgaat in een

ijzerrijke, licht grijsbeige leem, die minder humeus lijkt maar zich onderscheidt door z'n kruimelige textuur. Over gans het terrein spreidt zich boven deze oude ploeglaag een ca. 40cm dik pakket grond, samengesteld uit een verbrokkelde, ijzerrijke, gele klei. Gezien de haarscherpe, horizontale overgang naar de vorige (ploeg)laag is duidelijk dat deze laatste horizont intentioneel aangebracht is geweest. Stratigrafisch gezien lijkt dit ophogingspakket samen te hangen met de bouw van het classicistische complex van het Blauw Kasteel.

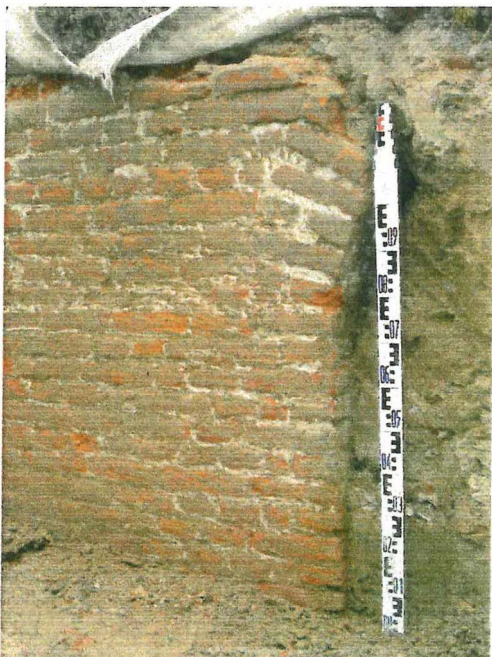
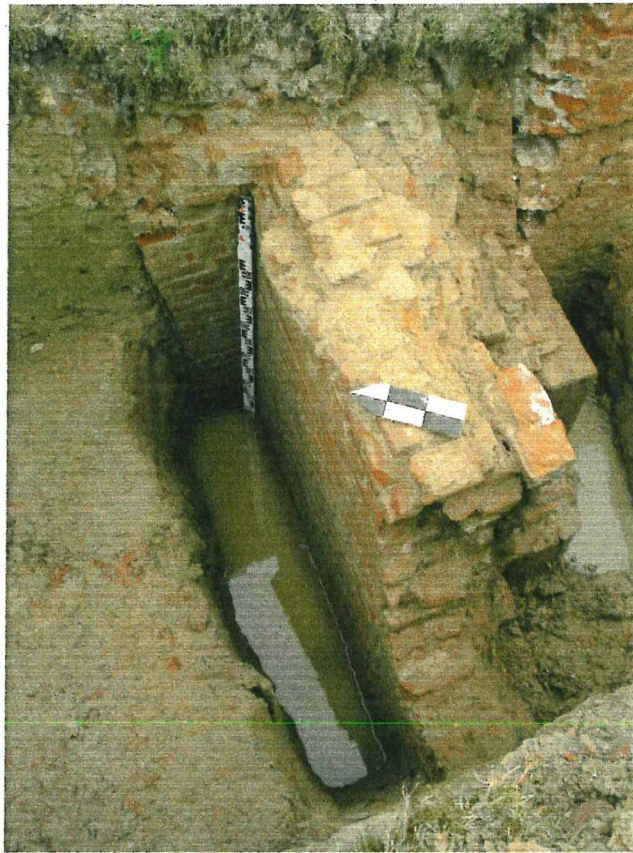
Archeologische sporen en resten

in sleuf I

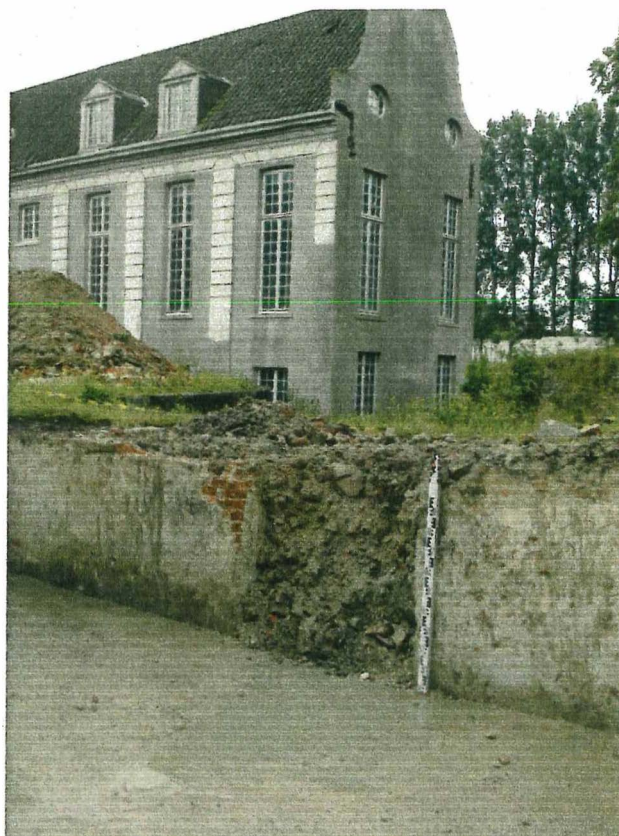
In het zuidelijke uiteinde van sleuf I stak op slechts 10 cm onder het huidige maaiveld een zuidwest-noordoost-georiënteerden bakstenen fundering van ca. 52 cm breed. Het gebruikte baksteenformaat is 25cm x 5,5cm x 12cm. Op 1,90 cm diepte verbreedt dit muurgedeelte tot een 10cm vooruitspringende, bakstenen plint. Als gevolg van opborrelend grondwater bleef de manuele uitgraving tot dit niveau beperkt. Loodrecht aansluitend op deze fundering vertrekt aan de noordzijde de aanzet van een bakstenen boog. Aan de noordzijde gaat de fundering over in een halfcirkelvormige uitstulping waarvan de buitenzijde bekleed is met gebogen bakstenen. In een latere fase werd dit noordelijke gedeelte partieel gesloopt en kwam tegen deze oudste constructierest een nieuwe, massieve bakstenen een kleiner formaat.(22/23cm x 5cm x 11cm) en bewaard over een lengte van meer dan 3m. Opmerkelijk is ook hier de aanzet van een boogconstructie aan de zuidzijde van deze constructierest. Alle metselwerk is in staand verband uitgevoerd waarbij in elke laag afwisselend een rij koppen en strekken zijn geplaatst.

Gezien het lineaire verloop van de fundering en het ontbreken van achterliggende parallelle resten verderop in de sleuf gaan we ervan uit dat de blootgelegde bakstenen funderingen geen onderdeel vormen van een vrijstaande bouwentiteit maar eerder deel uitmaken van een omheiningsmuur. De aanzet van de noordelijke halfronde uitbouw wijst in richting van een semi-circulaire toren : de associatie met de bakstenen boogconstructies pleit o.i. voor een interpretatie van dit geheel als resten van een poortgebouw, wellicht geflankeerd door 2 halfronde torens. Het lijkt ons dan ook aangewezen dit gedeelte van de sonderingsleuf uit te breiden ten einde dit complex volledig in kaart te kunnen brengen.

In het noordelijke gedeelte van sleuf I kwamen vanaf 30cm diepte de resten van het in 1957 gesloopte, neo-Classicistische kasteel aan het licht. De zuidelijke fundering, waarop de voorgevel van het kasteel rustte bleek ca. 75 cm breed te zijn en bestond uit bakstenen met een formaat van 21cm x 4,5cm x 11,5cm. Ze was tot op een diepte van 6 baksteenlagen bewaard en de onderste laag stak op -1,88m t.a.v. het nulpunt. Binnenin het gebouw bevond zich nergens een origineel vloerniveau, doch tussen de zuidelijke fundering en de meer noordelijk gelegen kelder tekenden zich in grondplan de randen van 2 puinkuilen af. Binnen het kader van dit vooronderzoek lieten we deze structuren ongemoeid. De eerste kuil (spoor 1), aan de oostrand van sleuf I, werd gekenmerkt door een losse puinvulling en sloot stratigrafisch aan bij het puinniveau dat samenhangt met de afbraak van de centrale vleugel in 1957. Enkele gerecupereerde bakstenen van eenzelfde formaat als deze uit de zuidelijke fundering bevestigden dit beeld. De aanzet van de westelijke kuil daarentegen onderscheidde zich van spoor 1 door de extreem compacte puinvulling, en bovenal door het groter formaat van enkele gerecupereerde bakstenen⁹; ook de mortelbrokken waren van een totaal andere samenstelling en kleur. Vermoedelijk betreft het hier een ouder spoor dat een slopingsfase van een laatmiddeleeuwse constructie vertegenwoordigt: wellicht hangt dit spoor samen met de sloop van de oudere, laatmiddeleeuwse voorganger van het Blauw Kasteel omstreeks 1780.

De laatste constructierest in dit deel van sleuf I omvat een kelderruimte van 6,50m bij 4,50m. De bodem bestond uit bakstenen van 10cm breed en 24cm lang. Tijdens de sloping van 1957 had men deze kelders gedempt met baksteenpuin. ; tussen het afbraakmateriaal bevonden zich een beperkt aantal andere bouwelementen zoals muurankers, fragmenten van natuurstenen lateien, fragmenten van wandbepleistering, en onderdelen van stucco kroonlijsten met kalfstanden en acanthusbladeren. Aan respectievelijk de west- en oostzijde was de kelder voorzien van een 1,20m brede deuropening. De binnenwand van de kelder was vlak bepleisterd. Aan de noordzijde sloot een ca. 1m brede, schuine keldergat deze ruimte af en gaf uit op de achterzijde van deze centrale vleugel. De noordelijke muur was meer dan 1 meter dieper gefundeerd dan de zuidelijke gevel.

⁹ afmetingen konden als gevolg van de fragmentatie van het materiaal niet achterhaald worden

Algemeen zicht op de kasteelkelder in sleuf I

Stucco kroonlijstonderdelen uit de keldervulling
(sleuf I)

in sleuf II

Sleuf II bracht de aanwezigheid van een laatmiddeleeuwse gracht aan het licht ; deze bevindt zich aan de zuidelijke zijde van het onderzochte terrein en had een noordoost-zuidwestelijke verloop. De totale breedte kon niet achterhaald worden aangezien het spoor zich buiten de zuidrand van proefsleuf II uitstreckte. Uit de bovenste dempingslagen recupereerde men een beperkte hoeveelheid geglazuurd aardewerk dat algemeen in de tweede helft van de 16de – eerste helft van de 17de eeuw kan gedateerd worden. Het betreft fragmenten van o.m. teilen , kruiken en voorraadpotten. De donkerbruingrijze, humusrijke laag waaruit die archaeologica afkomstig waren lag bovenop een compact pakket van (blauw)grijze leem. Het grondwater verhinderde ook hier een diepere registratie en studie van het volledige profielverloop met de diverse dempingspakketten.

Ook hier kwam de fundering van de zuidgevel van de neo-Classicistische centrale vleugel te voorschijn. Breedte en baksteenformaten waren identiek aan wat in sleuf I was vastgesteld. Niettemin leverde het onderzoek van deze constructierest een onverwachte vondst op : aan de oostzijde blijkt het laat-18de eeuwse metselwerk over te gaan in een 76cm brede, bakstenen fundering die tot 18 lagen diep bewaard is. De onderzijde bevond zich op - 2,80m t.a.v. het nulpunt. De beige kalkmortel is relatief zacht van samenstelling. Het vrij aanzienlijke baksteenformaat, nl 27cm x 5cm x 14cm, brengt ons ertoe de aanleg van dit muurwerk algemeen in de 14de of 15de eeuw te situeren. De beperktheid van de proefsleuf liet niet toe het verdere verloop van deze oude fundering te volgen,

maar het lijkt niet uitgesloten dat zuidoostelijke hoek van het eind 18de eeuwse kasteel op deze laatmiddeleeuwse constructierest steunt. Ook op deze locatie lijkt het ons aangewezen een kijkvenster open te leggen en deze probleemstelling nader te onderzoeken.

Sleuf II mondde ook hier uit in twee opeenvolgende rechthoekige kelders van het neo-Classicistische gebouw. Het enige, opmeetbare smalle kelder had een oppervlakte van 6,45m bij 2,72m, met een 1m brede deuropening aan de westzijde. De bakstenen vloer bevond zich op - 2,30m t.a.v. het nulpunt. Binnenin deze ruimte

waren aan de noord-, oost- en zuidzijde dwarsmuren gemetst waarvan de binnenzijde gebetonneerd was. Wellicht vervulden deze 8 'bakken' een bewaar- en opslagfunctie (vb. aardappelen, eieren,...). Aan de noordzijde gaf een 90cm breed keldergat toegang tot de achterzijde van het gebouw.

Nabeschouwing

In de lijn van de verwachtingen kwamen tijdens de eerste fase van het proefsleuvenonderzoek constructieresten van de in 1957 gesloopte centrale vleugel van het Blauw Kasteel aan het licht. Deze laat 18de eeuwse funderingen bevinden zich aan de noordzijde van het onderzochte terrein en lopen plaatselijk over in een aantal vierkante kelders. De resten bevinden zich op slechts geringe diepte en aan de west- en oostzijde zijn die visueel ook zichtbaar. Binnen het kader van het proefsleuvenonderzoek en in het licht van de geplande constructie van een nieuwbouw met kelderruimtes op deze locatie lijkt het ons aangewezen de oorspronkelijke funderingsplattegrond van dit residentiële gedeelte van het neo-Classicistische Blauw Kasteel machinaal vrij te leggen en grafisch te registreren.

De eerste fase van het proefsleuvenonderzoek ontleent echter vooral haar belang aan de lokalisering en identificatie van materiële resten van een laatmiddeleeuwse voorganger *in situ* van het neo-Classicistische kasteel. Een eerste bakstenen fundering situeert zich in het zuidwestelijke gedeelte van het binnenplein : het betreft

hier blijkbaar het toegangsgedeelte tot de omgrachte site tijdens de late middeleeuwen. Bepaalde constructieve elementen maken onderdeel uit van een brug met een bijhorend poortgebouw : uit een eerste onderzoek van de funderingen lijkt het niet uitgesloten dat deze toegang geflankeerd was door 2 halve torens. Onder de zuidoostelijke hoek van het laat 18de eeuwse kasteel kwamen laatmiddeleeuwse funderingen aan het licht. Verder archeologisch onderzoek moet aantonen tot welke entiteit deze resten behoorden en in welke mate de plattegrond van dit laatmiddeleeus gebouw nog bewaard is gebleven.

Gezien de schaarste aan archivalische en iconografische bronnen lijkt de inbreng van de archeologie voor een betere kennis en inzicht in de (bouw)geschiedenis en evolutie van het Blauw Kasteel onontbeerlijk. Het openen van 2 kijkvensters ter hoogte van de 2 voornoemde sectoren lijkt ons dan ook een minimumvereiste om de aangesneden, constructieresten nauwgezetter te kunnen bestuderen en het potentieel van deze site beter in te schatten. Binnen de regio zijn weliswaar heel wat van dergelijke 18de en 19de eeuwse kasteelsites gekend, doch over hun middeleeuwse wortels en verdere ontwikkeling is, met uitzondering van terloopse vermeldingen in archivalia, zo goed als niks gekend. Op die manier kan het verdere onderzoek nieuwe informatie aanbrengen tot dit vrij onbekende aspect van de laatmiddeleeuwse, landelijke bewoning in onze contreien.

Bibliografie

Bouwen door de eeuwen heen. In ventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 12n 2. Provincie Oost-Vlaanderen. Arrondissement Gent. Kantons Destelbergen – Oosterzele, Turnhout 1989.

De Potter F. en Broeckaert, J. 1864-1870. Geschiedenis van de gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen, deel 6. Gent.

Van Heegde, D. 1976. Van Vuenteca tot Scheldewindeke. Scheldewindeke.

Verhaeghe, F. 1981. Moated sites in Flanders. Features and significance, In: Hoekstra, T.J.; Janssen, H.L.; Moerman, I.W.L. (red): Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel, Zutphen, 98-121

Vindevogel, R. 2000. De adel in het kanton Oosterzele in de 19de eeuw. De familie Vergauwen, Land van Rode, 28, 20-24.